УДК 398(477)

Наталія Сивачук
(Умань, Україна)
e-mail: petrovna-natalj@ukr.net

УМАНСЬКІ КОЛЯДКИ ДІВЧИНІ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СЕМІОСФЕРИ

У статті розглядається образ-міфологема Дунаю в контексті української національної семіосфери у змісті колядок, адресованих дівчині. Використано записи колядок історичної Уманщини, видатних фольклористів у часових межах другої половини XIX – початку XXI століть. Автор аналізує образ-міфологему містичного Дунаю крізь призму вчень М. Костомарова, Д. Гуменної, М. Марра, К. Сосенка, Є. Мелетинського, М. Новикової та ін.

Ключові слова: *міфологема, семіосфера, національна культурна семіосфера, історична Уманщина, ритуальне очищення, Дерево Життя, жіночий модус буття, міфопоетичне ототожнення, ареал записів фольклору, колядки, щедрівки.*

Сивачук Н. Уманские колядки девушке в контексте национальной культурной семиосферы.

В статье рассматривается образ-мифологема Дуная в контексте украинской национальной семиосферы в текстах колядок, для девушек. Использованы записи колядок исторической Уманщины, известных фольклористов в часовых пределах второй половины XIX – начала XXI в. Автор анализирует образ-мифологему мистического Дуная сквозь призму учений Н. Костомарова, Д. Гуменной, М. Марра, К. Сосенка, Е. Мелетинского, М. Новиковой и др.

Ключевые слова*: мифологема, семиосфера, национальная культурная семиосфера, историческая Уманщина, ритуальное очищение, Дерево Жизни, женский модус бытия, мифопоэтическое отождествление, ареал записи фольклора, колядки, щедрівки.*

Syvachuk N. Uman carols for girl in the context of national cultural semiosphere.

The author of the article lighted up the image-mythologeme of Dunay in the context of Ukrainian national semiosphere in the carols addressed to the girl. Historical records of Uman carols that were made by outstanding folklorists in the second half of the 19th – early 21st centuries were used for that. The scientist analyzed the image-mythologeme of mystical Dunay by using the works of such historical persons as: M. Kostomarov, D. Humenna, M. Marr, K. Sosenko, Ie. Meletynskyi, M. Novykov and others. Based on the analysis of mentioned works the author proves that the image of mystical Dunay is very important component of Ukrainian mythology and its reading, reconstruction in texts of Uman carols helps to understand the depth of folk memory of the people and therefore see literary text through the light of mythology.

Keywords*: mythologeme, semiosphere, national cultural semiosphere, historical Uman region, ritual purification, Tree of Life, women's mode of life, mythical and poetical identification, habitat of folklore records, carols.*

Період дівоцтва в українців асоціюється з чорними бровами, карими очима, чистими водами, ясними зорями, місячними ночами, солов'їним співом і благословенною красою вишитих рушників, сорочок, настінних

© **Сивачук Н**., 2016

розписів, серпанкових витинанок а ще з океаном пісень, що б'ють у груди солодко-космічним передчуттям любові. У колядках та щедрівках дівчині оспівується її краса, працьовитість, вірність у коханні. Яскравість її образу М. Костомаров пояснює тим, що «половина малоруських пісень можуть у переважній більшості назватися жіночими, а вся маса пісень обрядових: веснянки, колядки, петрівки, купала і весільні співаються тільки жінками. Особливо в останній час пісенність малоросійська стає надбанням жіночої статі, і тому вся поезія малоросійська позначена жіночністю» [3, с. 165].

На Уманщині дівоча ватага ходила колядувати з ліхтарем, що мав вигляд місяця або зірки. Його не носили в руках, а прив'язували до довгої тичини, аби здалеку було видно, що йдуть колядниці. До хати не заходили: співали на дворі, під вікном.

«Оце постаємо кружка під хатою, а всередині наша "береза" з ліхтарем – голосиста дівка, Наталкою звалася, бувало як заведе:

Ой сивая зозуленька
Усі сади облітала...

А ми, дівчата, підхопимо:

А в одному та й не бувала.
А в тім саду три теремі.
А в першому – красне сонце,
А в другому – ясен – місяць,
А в третьому – дрібні зірки.
Ясен – місяць – пан господар,
Красне сонце – жона його,
Дрібні зірки – дітки його.
Добрий вечір!

Наколядуємо, бувало, і горіхів, і цукерок, грошей на стрічки. Ідемо вулицею, а люди до нас гукають: "Дівчата, до нас ідіть!".

Отак згадує свою дівочу коляду вже старенька Ликера Степанівна» [1, с. 49], – писав Олекса Воропай, який довгий час жив на Уманщині, учителював у с. Громи, записував творчість земляків.

Колядки та щедрівки дівчині з Уманщини кінця XIX – початку XX ст. донесли до нас записи В. Гнатюка, О. Діденко, В. Доманицького, В. Ілляшевича, Н. Кучережко, М. Мицика, Т. Фіалка, С. Щербак, Д. Щербаківського, Хр. Ящуржинського. Значна кількість колядок та щедрівок такого типу дожили до нашого часу, їх записали студенти та співробітники науково-дослідної лабораторії «Етнологія Черкаського краю» УДПУ імені Павла Тичини.

Ареал записів охоплює багато сіл, як-от: Бабанка, Берестівець, Громи, Іванівка, Корж-Слобідка, Косенівка, Кочубіївка, Свинарка, Собківка, Томашівка, Шарине, Ятранівка (Уманський р-н), Вишнопіль, Колодисте, Легедзине (Тальнівський р-н), Молодецьке (Маньківський р-н), Шаулиха

(Христинівський р-н), Небелівка (Новоархангельський р-н). Усі ці села в кінці XIX – на початку XX ст. входили до складу історичної Уманщини, а за даними Л. Похилевича, – до Уманського повіту.

У колядках та щедрівках зображено «характер дівчини в той час, коли в неї ще не прокинулася потреба повноти життя, а вся її діяльність спрямована на те, щоб поспішити насолодитися цим блаженним коротким незнанням. Цей період міститься в іграх, обрядах і особливому циклі поезії – обрядових піснях, що супроводять невинні заняття молодості. Тут відкривається перед нами життя, повне гармонії і внутрішнього зв'язку з природою ... У піснях проглядається глибока древність, міфологічний період виявляється мерехтливими примарами в хороводах, які мають назву Дунаю, Дону, Данчика, Коструб онька, в піснях, які описують перетворення в дерев та птахів з невідомими і такими, що не можна пояснити іменами» [3, с. 165], – писав М. Костомаров. Таким загадковим є образ Дунаю в колядках «Дівка Марія стерегла солодких яблучок, Дунаю!», «Гречная панна раю стерегла й Дунаю», записаних Т. Фіалком та М. Мициком у селах Косенівка та Вишнопіль.

Наша землячка Докія Гуменна стверджувала, що ріки були в уяві наших предків живими істотами, які при бажанні могли ставати реальними жінками – богинями, а назви Дунай, Дністер, Дніпро, Донець, Дон з основою ДН є все ж тими назвами богині води Дани. Вона пише: «Ось і згадаємо ще й богиню танцю, чи старовинніше б сказати *"данцю"*, богиню Дану. Без *"данцю"* неможливо уявити собі жодної дії наших предків, данцем вони започатковували кожну оказію, вкладали в нього найвищий і найбурхливіший вияв своєї енергії. В стані екстази та піднесення мовби сполучалися із божеством. Та в цій сполуці бажання людей ставали бажаннями божества, в цьому разі Дани. То ж іменем її названо таку важливу активність людини як данець-танець ... Безконечність варіантів слова діва (дівчина, дівка, дівча, дівчисько, дівчина, дівчур, піддівка, дівуля, дівча, дівиця, дівонька) ... Божественність діви із цих слів випарувалась, хоч ми могли з повним правом замінити слово *"богиня"* словом *"діва"*» [2, с. 78].

Дана є символом жіночого модусу буття. Академік Микола Марр висловив думку, що її ім'я складається з двох частин: ДА (*вода)* і НА *(неня, мати),* що означає Мати-Вода. Спочатку слово Дана було ім'ям богині води, а згодом стало загальною назвою річки. Свято Дани відзначали колись на 12-й день після Різдва, саме в той час народжується жіноча сутність Всесвіту, а планета Земля перебуває найближче до Сонця, внаслідок чого вода набуває особливої життєдайної сили (Водохреща). За повір'ям наших пращурів, Дана дає дівчатам добру долю, посилає гідних наречених, тому годилося йти до річки причаститися святої води, щоб наповнитися жіночою енергією життя. У дохристиянський період богині

Дані приносили в жертву коштовності, які кидали у воду. І понині цей звичай існує серед європейських народів.

Слов'яни-язичники поклонялися воді, оскільки вона є символом народження, пасивною первісною матерією жіночої сутності, що є основним мотивом міфологічно-релігійної космогонії українців. Персоніфікація води спостерігається в українському фольклорі та міфології. Так, у замовляннях воду називають жіночим іменем Єлена, Олена, Уляна, до неї звертаються, як до живої істоти: «Добрий день тобі, водичко, йорданичко, найстарша сестричко!» У текстах замовлянь океан-море виступає як первинний хаос, таке значення має і Дунай-море у колядках дівчині. У весільній поезії Дунай-море виступає тією межею, яка розділяє дошлюбне і шлюбне життя дівчини.

Занурення у воду символізує проходження фази тимчасової смерті, хаосу, після чого настає гармонія, лад, нове життя у шлюбі.

У текстах колядок дівчині спостерігаємо міфопоетичне ототожнення глибин підсвідомості з водною стихією, яка виступає метафоризованим образом надміру почуттів.

К. Сосенко вважав, що «улюбленим мотивом колядок, замість праморя є Дунай. В українському фольклорі цей мотив є визначальним, оскільки Дунай – містичний потік, синонім одухотвореної сили і активності в світі водного елементу. І поза колядковими космогонічними мотивами нарід цю ідею високо ставить, до водного елементу відноситься з пошаною і все видить у нім таємні сили і цінності. В щедрівках заступає ідею Дунаю – Йордан, в тім самім символічнім значенні буйної і животворної води. Етимологічне й ідейне значення імені Дунай і Йордан – подібне» [7, с. 225]. Вогонь та вода шанувався нашими пращурами як божественні сили, що стали основою самого єства природи.

Спільні дії небесного вогню зі священною вологою, на думку наших пращурів, породили все живе на землі і навіть Древо Життя, символами якого були береза та верба. Про міфічне Древо йдеться в колядках, щедрівках, а також замовляннях: «На морі-океані, на острові Буяні стоїть біла береза донизу гіллям, доверху корінням». На містичному острові Буяні лежить вогненний камінь Алатир, а навкруг нього цвіте весна. Безмежно далекий спогад криється у такому баченні вогню серед водяного безмежжя. Важко сказати, як саме розуміли сутність вогню та води наші пращури, проте вони твердо знали, що і «живий вогонь», і «жива вода» мають життєтворчу силу. Дослідження сучасних учених засвідчили, що внаслідок попадання у воду (жіночий модус буття) електричного заряду (чоловічий модус буття), утворюється амінокислота, яка є основою усього живого.

У всіх релігіях та міфологічних системах вода постає як пасивна первинна матерія жіночого єства, з якого через дотик єства чоловічого

(вогню) народилося життя. Пасивний стан води в природі пояснює бачення її як жіночої істоти. Мабуть, саме цим можемо вмотивувати присутність образів Дунаю, Йордану в багатьох колядках та щедрівках, адресованих дівчині.

Дунай в українському фольклорі це ще й міфологізований образ головної міфічної водяної стихії. Лексема *Дунай* стала загальною назвою, якою позначають далеку незнайому ріку, глибокі води, море.

Для слов'янських народів Дунай був прабатьківщиною, пам'ять про яку збереглася у фольклорі донині, а у світоглядних уявленнях слов'ян він – центр, що притягує до себе всі ріки. «Колядкові космічні води, без огляду на їх подобу, – це для народу святість і об'єкт культу. Колядки цю думку послідовно проводять, висловлюючись про первісні води з особливим пієтизмом та з релігійною пошаною до первовічних подій, які на цих водах відбувалися. Бо у тім праморі або в первісних ріках діялися самі божі справи. В них пірнають виключно добрі, богоподібні єства в подобі птахів або ангелів; у цих водах купається сам Господь Творець чи Господь Христос із верховними апостолами, а то й з найвизначнішими святими» [7, с. 225].

На думку Є. Мелетинського, в колядках *Дунай* стає символом вільного дівочого життя: «Дівчина гуляє по Дунаю, прощається з ним, коли просватана, і здійснює ритуальне обмивання його водою. Переправа через Дунай – знак одруження. Дівчина просить перевезти її через Дунай; дівчину виловлюють з Дунаю (спасіння – одруження); вона губить у ньому перстень: хто піймає, той стане чоловіком; гадаючи про милого, в Дунай кидають вінки; виловлювання вінка – весілля» [4, с. 198].

У колядці йдеться також про золоте яблучко, яке дівчина не погоджується віддати навіть милому, оскільки ще не прийшов її час одружуватися:

Прийшов до неї миленький її, Дунаю,
Дунай-море, дівонько-зоре, Дунаю.
– Дай мені, Марусю, золоте яблучко, Дунаю.
Дунай-море, дівонько-зоре, Марусю.
– Ой не дам, не дам, не велів Адам, Дунаю,
Дунай-море, дівонько-зоре, Дунаю.

Адам – це, мабуть, першопредок, за законами якого мусить будуватися життя чоловіка та жінки. А «золоте» яблучко – «символ цілісності, земних бажань, початку всіх речей: плодючості, безсмертя та вічної молодості» [6, с. 144].

М. Костомаров вважав, що «яблуко у цьому контексті означає гостинець, а подароване милим – спокусу» [3, с. 81].

Згідно з біблійною легендою, Єву вигнали з раю разом з Адамом за те, що вони вкусили плоду з яблуні пізнання добра та зла, поставили себе поза Божим законом.

Яблуко, зерно, яйце в українському світогляді символізують структуральну цілісність, порушення якої вносило елемент хаосу у світову гармонію. Цей мотив звучить так:

Прилетів до неї миленький її. Дунаю!
Дунай-море,
Дівонько-зоре,
Дунаю!
– Ой подай, подай солодких яблучок. Дунаю!
– Ой не дам, не дам, не велів Адам!

«Не велів Адам», – значить, що дівчина не хоче порушувати закони предків, вступати в сексуальний зв'язок до шлюбу.

На думку Є. Мелетинського, мотив «золотого яблука» може походити з грецької міфології, яка містить розповідь про гесперид, німфів, які жили там, де знаходиться край світу, біля берегів ріки Океан і стерегли яблука вічної молодості, які Гера одержала в дарунок від Геї [4, с. 152]. («*Дівка Марія стерегла солодких яблучок. Дунаю! Дунай-море, дівонько-зоре, Маріє!*»). Якщо в грецькому міфі космічна вода має назву Океан, то в наших колядках – це Дунай-море.

У хвальній частині пісні дівчина славиться за свою чесноту, вірність законам народної моралі:

За цим же словом бувай здорова, дівко Маріє! Дунаю!
Дунай-море,
Дівонько-зоре,
Маріє!
Свята провести, других діждати! Дунаю!
Дунай-море,
Дівонько-зоре,
Маріє!
А третіх діждати та й заміж віддати. Дунаю!

У колядці, записаній М. Мициком у с. Вишнополі, дівчина постає перед нами в той час, коли вона повністю віддається почуттю, коли милий для неї «дорожче батька та неньки ... Всім вона пожертвує заради нього: попроси у неї чого-небудь батько, мати, сестра, вона б їм відмовила, попроси милий – для нього нема нічого недозволеного» [3, с. 81]. Золоте яблучко дівчина погоджується віддати тільки йому:

– Ой віддам, віддам, бо звелів Адам. Дунаю!
Дунай-море, дівонько-зоре, Дунаю!

Так улаштовано світ, що дівчина виходить заміж, підкоряється волі і бажанням чоловіка, бо, власне, заміжжя і є апофеозом усіх її мрій і бажань.

У щедрівці «Ой на річці, на Гордані, там дівчина біль білила» ідею космічної води презентує міфічний Гордань (Йордань). Біління білі у містичному потоці Ордані означає ритуальне обмивання, очищення, перехід, одруження. «Біль» (чистота, цнота) – сама незаймана наречена. Зв'язок з майбутнім одруженням в тому, що ця «біль» – дар нареченому, а біління «білі» – її заняття [5, с. 568]. Роль милого не обмежується статусом, він тут виступає покровителем, оскільки ні батько, ні мати, ні братик не захотіли поїхати по біль, допомогти дівчині, а

Милий каже:«Я поїду,
В мене коні поковані,
В мене сани із складані».
Щедрий вечір!
Святий вечір!
Добрий вечір!

Біління-прання, занурення у стихію води символізує переповненість дівчини передчуттям кохання, це своєрідна ініціація, посвята. «Білий колір значною мірою поділяє символічне значення золотого кольору. Він також "дійовий", священний. Це епітет священних об'єктів: майже завжди білий – камінь у центрі світу, язичницький олтар; береза – аналог-антипод світового дуба. З тварин білим кольором наділені тільки активно магічні: кінь, півень, хорт. З анатомічних символів з білим кольором постійно пов'язане тіло. Біле тіло показово збігається з "білим світом" у єдиному значенні: сукупності всього об'єкта в цілому, а також "священного" існування. Якщо золотий – "царський" колір, то білий – колір "жрецький": у ньому слабше значення влади, зате сильніше значення священності, причетності до божественного», – пише М. Новікова [8, с. 262].

Образ містичного Дунаю – важлива складова української міфології, її прочитання, реконструкцій у текстах уманських колядок допоможуть осмислити глибину фольклорної пам'яті народу, а відтак побачити літературний текст крізь призму міфології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Воропай, О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис / О. Воропай. – К. : Велес, 2005. – 528 с.
2. Гуменна, Д. Благослови, мати! : казка-есей / Докія Гуменна. – К. : Вид. дім «КМ Academia», 1994. – 288 с.
3. Костомаров, М. Слов'янська міфологія / М. Костомаров. – К. : Либідь, 1994. – 384 с.

4. Мифология. Большой энциклопедический словарь / гл. ред.: Е. М. Мелетинский. – 4-е изд. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – 736 с.
5. Потебня, А. А. Обзор поэтических мотивов колядок и щедривок / А. А. Потебня // Русский филологический вестник. Т. XV.– Варшава. – 1886. – № 415. – С. 568.
6. Словник символів / за заг. ред. О. І. Потапенко, М. К. Дмитренка. – К. : Редакція часопису «Народознавство», 1997. – 156 с.
7. Сосенко, К. Різдво-Коляда і Щедрий Вечір: Культурологічна оповідь / Ксенофонт Сосенко. – К. : Укр. письменник, 1994. – 286 с.
8. Українські замовляння / упоряд. М. Н. Москаленко; авт. передм. М. О. Новикова. – К. : Дніпро, 1993. – 309 с.

Стаття надійшла 09.10.2016 року

УДК 398 – 053.2(477)

Оксана Циганок, Олександр Санівський
(*Умань, Україна*)
e-mail: ksana-vania@ukr.net

ДОСЛІДЖЕННЯ ДИТЯЧОГО ФОЛЬКЛОРУ В КОНТЕКСТІ ТРАДИЦІЙНОЇ НАРОДНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті проаналізовано дитячий фольклор як феномен української словесної культури, здійснено аналіз праць та збірників дитячого фольклору, видрукуваних у другій половині XIX – на початку XXI ст. Увагу акцентовано на ролі фольклору у вихованні та розумовому розвитку дітей.

***Ключові слова**: дитячий фольклор, традиційна народна культура, українські народні казки, українські дитячі ігри, українські дитячі пісні, небилиці, скоромовки, прислів'я та приказки.*

Цыганок О., Санивский А. Изучение детского фольклора в контексте традиционной народной культуры.

В статье рассматривается детский фольклор как феномен украинской словесной культуры. Авторами проведен анализ трудов и сборников детского фольклора, опубликованных во второй половине XIX – в начале XXI в. Акцентировано внимание на роли фольклора в воспитании и умственном развитии детей.

***Ключевые слова**: детский фольклор, традиционная народная культура, украинские народные сказки, украинские детские игры, украинские детские песни, небылицы, скороговорки, пословицы и поговорки.*

Tsyhanok O., Sanivskyi A. Analysis of children's folklore in the context of traditional national culture.

In the article children's folklore was lighted up as the phenomenon of Ukrainian verbal culture. The author analyzed the works and collections of children's folklore printed in the second half of the 19th – early 20th century.

© **Циганок О.**, **Санівський О.**, 2016